R. Nieuwenhuys

Tot de hoofd-zaak van Lebak. Een antwoord aan prof. Wertheim. (Zie nr. 1587, 1596)

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 118 (1962), no: 2, Leiden, 271-276

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

TOT DE HOOFD-ZAAK VAN LEBAK

EEN ANTWOORD AAN PROF. WERTHEIM *

Prof. Wertheim heeft op bijzonder boeiende, vaak overtuigende en vooral suggestieve wijze één van de geruchtmakende „perkara's” uit de doeken gedaan waar onze koloniale geschiedenis zo rijk aan is: ditmaal het Rembang-schandaal van omstreeks 1860. In dit schandaal dat eindigde met het ontslag van de resident H. C. Bekking en de verbanning van Sicco Roorda van Eysinga en waar behalve nog een andere resident, de bekende zakenman Dorrepaal en zelfs Multatuli's broer Jan bij betrokken zijn, valt ook enige malen de naam van Eduard Douwes Dekker. Al was deze niet rechtstreeks bij de zaak-zelf betrokken, hij is meer dan een geïnteresseerde toeschouwer geweest en terecht heeft Wertheim hem in zijn exposé mee laten spelen. Hij heeft hem zelfs een vrij grote rol toebedeeld en niet zonder bedoelingen. Wertheim heeft namelijk zijn artikel zo gecomponeerd, dat wij telkens gedwongen worden achter de zaak van Rembang, die van Lebak te zien. Hij maakt hierbij ruimschoots gebruik van toespelingen en oratorische vraagzinnen, waar ongetwijfeld een suggestieve werking vanuit gaat. Men moet zich met geweld aan deze vorm van strategie onttrekken, om eerst na enige tijd tot het inzicht te komen, dat de zaak van Lebak, wat de feiten betreft, heel anders ligt dan die van Rembang en dat Wertheim de vergelijking al dan niet opzettelijk vaag gehouden heeft en in ieder geval niet in duidelijke lijnen tot in details heeft doorgetrokken.

Een voorbeeld hiervan is het volgende: nadat hij de zaak van de resident Bekking, (die eerst ontslagen en daarna gedeeltelijk gerehabiliteerd werd) heeft behandeld, schrijft Wertheim op de zaak van Lebak overgaande: „Welnu, uit hetgeen Bekking overkomen is, kan men zo ongeveer nagaan wat de Man van Lebak te wachten stond . . . wanneer we aannemen dat zijn vrees voor vergiftiging door de schoonzoon van de regent overdreven was.”

* W. F. Wertheim, *De geest van het Oostindisch gouvernement, honderd jaar geleden*. „Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde”, deel 117, 1961, blz. 305—344 en blz. 436—464. Ook verschenen als deel 5 van de *Geschriften van het Multatuli-genootschap*.

Zo'n zinnetje is vooral door zijn formulering kenmerkend voor de betoogtrant van Wertheim. Hij zegt *niet* dat Douwes Dekker, als deze zelf geen ontslag zou hebben genomen, toch wel ontslagen... of vergiftigd zou zijn, omdat hij op de bres stond voor de belangen van de bevolking tegenover de hoofden, maar hij suggereert dit wel. Hij geeft ook geen direct antwoord op de vraag die zich onmiddellijk aan ons opdringt: waarom zou Dekker hetzelfde overkomen zijn als Bekking? Maar wel legt hij het antwoord in de tendens van zijn artikel: omdat de „geest van het gouvernement” daar aanleiding toe gaf. Hij zegt niet duidelijk hoe die „geest van het gouvernement” was en hij zegt evenmin onomwonden, dat hij het Rembang-schandaal normatief stelt voor de beoordeling van deze geest, maar hij suggereert dit weer wel door op blz. 457 te schrijven: „In de voorgaande ware geschiedenis ligt een poging tot een antwoord besloten” (op de vraag of het koloniaal beleid al dan niet door een zedelijke norm werd bepaald). Deze wijze van betogen maakt een bestrijding van Wertheim niet gemakkelijk.

In mijn artikel over de zaak van Lebak heb ik mij in één zinnetje laten verleiden tot een generalisering die mij kwetsbaar heeft gemaakt. Ik schreef, dat sinds het begin van de 19de eeuw de „geest van het gouvernement” bepaald werd door een zedelijke norm. Wertheim heeft mij voor deze onvoorzichtige formulering niet op de vingers getikt, maar hij is er een heel artikel op gaan bouwen, dat tot in de titel toe een antwoord is op mijn te absoluut gestelde formulering. Maar hij begaat dezelfde fout van te generaliseren door — laat ik voorzichtig zijn — de indruk te wekken alsof hij het Rembang-schandaal karakteristiek acht voor dezelfde „geest van het gouvernement”. Eén geruchtmakende perkara als die van Rembang, zelfs met al zijn ap- en dependenties, is zeer beslist ontoereikend om er algemene bewijskracht aan te ontleen. Hoe meer we van de feiten achter de algemeenheden te weten komen, hoe minder bevredigend het werken met een term als de „geest van het gouvernement” gaat worden en hoe sterker we ervan overtuigd raken, dat we niet van een algemene „geest van het gouvernement” kunnen spreken. Het beleid, het hogere en lagere beleid, was in die tijd bij een zo klein Europees bestuurscorps en bij zulke grote afstanden en gebrekkige communicatie-middelen, sterk van personen afhankelijk, van persoonlijke inzichten en persoonlijke verhoudingen, zoals dit óók uit de zaak van Rembang blijkt. Daarom kan men ook moeilijk zeggen, dat Dekker als hij anders gehandeld had, toch hetzelfde zou zijn overkomen als Bekking. De zaak van Lebak lag welbeschouwd anders dan die van Rembang en Dekker had in Bantam

met andere personen te maken. Ze was in tegenstelling tot de zaak van Rembang een zuivere ambtenarenzaak in die zin, dat ze zich geheel in de ambtelijke sfeer afspeelde; ze lag ook geheel buiten de invloed van de toen in bepaalde delen van Java blijkbaar reeds machtige „particuliere industrie” en ze werd evenmin beïnvloed door de tegenstelling tussen conservatisme en liberalisme, tussen cultuurstelsel en vrije arbeid — waarvan Bekking welbeschouwd de inzet en de dupe werd. Dekker had toen het conflict in Lebak uitbrak, ook een ander soort personen als tegenspelers: de ethisch-liberale gouverneur-generaal Duijmaer van Twist en — n'en déplaie de heren Spigt en Ett — de moedige (men denke aan zijn gedrag in Madura!) en fatsoenlijke resident Brest van Kempen en *niet* „Slijmering”, die uit de rancune van Multatuli geboren werd.¹ Zijn Dekker, Roorda van Eysinga en Bekking om hun behoefte voor de belangen van de bevolking op te komen (en daar pal voor te staan) met elkaar te vergelijken, de conflict-situatie waarin Dekker in Lebak kwam te verkeren, was een andere dan die van Bekking en Roorda van Eysinga in Rembang of Solo. Dat alle drie gevallen tot soortgelijke gevolgen voor de betrokkenen leidden, mag ons toch niet verleiden tot het leggen van verbanden, die als men ze maar zo algemeen mogelijk formuleert, altijd wel bij een bepaalde verwachting passen. Als Wertheim niet bij één, maar bijvoorbeeld bij een tiental zaken of meer, eenzelfde verloop zou kunnen aantonen, dan zou hij pas enig recht van spreken krijgen, maar ik geef onmiddellijk toe, dat zulk een onderzoek te tijdrovend zou zijn en nauwelijks door één persoon kan worden gedaan. Daarbij komt nog dat dit grootscheepse onderzoek — zo dit ooit verricht wordt — zich niet zal mogen beperken tot conflictsituaties, omdat we gemakkelijk de dupe kunnen worden van gezichtsbedrog als we uitsluitend op conflicten, op perkara's of schandalen letten. We zullen ook die gevallen in ons onderzoek moeten betrekken die „geruisloos” verliepen, doordat er zich geen conflictsituatie voordeed en waarbij de betrokkenen voor de belangen van de bevolking opkwamen en daarvoor *konden* opkomen, al dan niet in de rug gedekt door hun chefs en/of het opperbestuur.

Het is voor mij als rekkelijk Multatuliaan één van de meest ont-

¹ Ik moet om kort te zijn voor de uitwerking hiervan verwijzen naar mijn artikel in de bundel *Tussen twee vaderlanden* (1959) en naar een aanvulling hierop in de „Bijdragen” van 1960, blz. 408—424. Een nieuwe aanvulling (betreffende de regent) gaf ik nog in een lezing die ik in afwachting van nog niet toegankelijke gegevens, voorlopig nog maar in portefeuille houd.

moedigende ervaringen met sommige preciezen, dat zij telkens weer de neiging vertonen zich te verwijderen van de hoofd-zaak van Lebak om zo spoedig mogelijk over te gaan op Dekker's „civiele moed”, zijn edel karakter, zijn principiële houding, zijn offervaardigheid enz. Ik zal deze eigenschappen in Multatuli niet ontkennen, maar ik heb een artikel geschreven over *De zaak van Lebak* en mij zoveel mogelijk hiertoe beperkt om te ontkomen aan de emotioneel geladen controversies rondom de figuur van Multatuli. Het blijkt nu eenvoudig niet mogelijk te zijn de ernstige beleidsfouten in Dekker aan te wijzen zonder het standaard-verwijt te moeten horen van dat wij (ook A. Alberts, de redacteur van „De Groene” moet hetzelfde verwijt treffen) Multatuli teveel beoordelen naar traditionele ambtelijke normen („typische B.B.-normen”, licht Wertheim toe). Waar blijkt dit onder meer uit en waarom? Omdat wij Multatuli's brochure *Nog eens vrije arbeid* hebben geprezen. Mijn bewondering voor dit stuk blijft onverzwakt (met Du Perron tòch in mijn gezelschap!) niet om wat er staat, niet om Multatuli's meningen (die hier en daar inderdaad aanvechtbaar zijn), maar omdat het zo *goed geschreven* is, met veel meer inzet dan Spigt en Wertheim om een bepaalde reden willen doen voorkomen. Maar een formulering als deze brengt mij weer in een andere verdenking: „Voor Nieuwenhuys bestaat er slechts de schrijver Multatuli.” Dit onthult voor mij een opvatting van het schrijverschap die op een hardnekkig misverstand berust (zie wat ik reeds in „De Nieuwe Stem” van okt. 1960, blz. 624 schreef). Als een schrijver goed schrijft, is altijd zijn hele persoonlijkheid erbij betrokken, anders zou hij nooit kunnen overtuigen met dié toon en dát accent. Maar als het schrijverschap de hele persoonlijkheid inhoudt — en dat spreekt vanzelf — dan betekent dit nog *niet*, dat „persoonlijkheid” beslist vereenzelvigd moet worden met het soort karakter dat Wertheim's bewondering wegdraagt: de „man van principes”, die in de Lebak-zaak als een soort martelaar van het anti-kolonialisme figureert.

Wertheim tracht dit te bewijzen of aannemelijk te maken door de combinatie van een tweetal citaten uit Dekker's — in los verband — op één vel neergeschreven aantekeningen (*Verzameld Werk*, deel IX, blz. 599—602): „Haast gemaakt omdat het principe moest uitgemaakt worden voor de overgave der Regering” (van Duijmaer van Twist aan Pahud) en „Gebrek aan zedelijken, civielen moed, algemeen. bres”. Hierop laat Wertheim volgen: „Dekker wilde dus een bres slaan in het heersend systeem (waarmee zoals verderop blijkt „het algemene koloniale systeem” bedoeld wordt). Vooral dit „dus” lijkt mij bijzonder

lichtvaardig gebruikt. Dekker kan het immers ook anders bedoeld hebben. Bijvoorbeeld: er is onder de Europese ambtenaren teveel sleur (dit zegt Dekker ook ergens anders); er is geen zedelijke moed om tegen de misbruiken op te treden en dit gebrek is algemeen. Hij zal een bres slaan in deze sleur. En zonder aan te nemen dat mijn interpretatie beslist de juiste is, het verband dat Wertheim legt is volkomen willekeurig en slechts zinvol door wat hij vooropstelt... maar wat hij juist waar moet maken! Hoe Wertheim zo vlot de conclusie kan trekken dat Douwes Dekker een bres wilde slaan in „het heersende koloniale systeem”, is mij een raadsel, zelfs als we deze conclusie in verband brengen met wat Wertheim vlak daarop citeert uit Dekker's aantekeningen voor een nooit verzonden memorandum aan de gouverneur-generaal Duijmaer van Twist: „Ik heb Uwe Excellentie gezegd dat ik met het schrijven van dezen brief aanvang de roeping te vervullen waaraan ik mij toewijd. Die roeping is: de miljoenen menschen die gebukt gaan onder *uitzuiging, afpersing, knevelarij, roof en moord*, daarvan te verlossen. Ik zal die roeping volgen met of zonder Uwe Excellentie, met of zonder de volksvertegenwoordiging, met of zonder de Hollandsche natie of den Koning.” Men ziet, het ontbrak Douwes Dekker niet aan ferme taal. Maar wat zegt deze peroratie van begin april 1856 welbeschouwd omtrent Dekker's verhouding tot het koloniale systeem? In ieder geval zag hij de misbruiken *niet* inherent aan het systeem zoals dat toen in het cultuurstelsel belichaamd was. Hij heeft dit laatste aanvaard, „als een tactiek”, volgens Wertheim zelf, om vandaaruit zijn individuele moraal te belijden: „Maar als ik zeg: zóó moet het stelsel blijven, beweer ik daarmee niet: de in dat stelsel door slijmerige residenten of onbekwame en luie Gouverneurs-generaal tusschengeschoven domheden. Die moeten *niet* blijven. Dáártegen trok ik te velde in m'n *Havelaar*, en *niet* tegen 't stelsel zelf.” Ik laat dit laatste citaat uit *Vrije Arbeid*, van begin 1862, nu maar voor zichzelf spreken.

Nu ik zover ben, wil ik ook nog wel zeggen, hoe ik mij tegenover Multatuli verhoud. Zo ongeveer als Busken Huet, d.w.z. niet geëngageerd: „Multatuli waar hij op dreef is, bezit die gaaf (van stijl) in zo hoge mate, dat zijn werken in zichzelf, onafhankelijk van de zaak die erin bepleit wordt, een reden van bestaan hebben en men hem liefheeft en bewondert, ook wanneer men met hem van gevoelen verschilt.” Ik heb bewondering voor Multatuli, maar ik voel niet de minste behoefte om hem al te volmaakt en te heroïsch voor te stellen; hij is voor mij geen heilige ontevredene en geen voorloper van een nieuwe tijd. Multatuli was een kind van zijn tijd, een romantische idealist, „een vat vol

„tegenstrijdigheden”, zoals hij van zichzelf zei, een man van principes en wisselende stemmingen, van nadenken en overijling, kortom — als zovele romantici — een gecompliceerde figuur — die mij telkens weer overrompelt en veroverd door zijn „authentiek stemgeluid”, het zekere teken van zijn persoonlijkheid. Daarom vind ik hem een groot schrijver.

En om ten slotte nog eens op de hoofdzaak van Lebak uit te komen: Dekker's optreden in Bantam — hoezeer onmogelijk als beleid — was een getuigenis van zijn groot en oprecht idealisme, maar er ging ook heel wat anders achter schuil: zijn angst voor vergiftiging, zijn heerszucht, zijn ijdelheid, de behoefte „te schitteren in het oog der wereld” en zelfs ambtelijke ambities. Ik betreur het dat Wertheim in zijn artikel het optreden van Douwes Dekker uitsluitend beziet als een uitvloeisel van diens principiële houding, want daarmee heeft hij nuances uitgewist. Ik zelf blijf de vraag stellen: wat heeft bij Dekker geprevaleerd toen hij zijn daad van Lebak verrichtte en zijn ontslag nam? Het principe of het ineenstorten van zijn verwachtingen — waar zonder twijfel óók de gedachte aan een snelle ambtelijke carrière mee verbonden was? We weten het niet, maar het één zonder het ander is ondenkbaar.

R. NIEUWENHUYS